

ПРИНЦИП ДИСПОЗИТИВНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ¹

Ефективність здійснення господарського судочинства забезпечується системою закріплених правових принципів (засад), без їх дотримання неможливо учасникам господарського судочинства реалізувати належні їм процесуальні права та обов'язки. Нова редакція господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) внесла новий підхід до розуміння основ господарського судочинства, новели Кодексу закріпили невідомі досі принципи господарського судочинства.

Одним з таких принципів, що отримав нове трактування є принцип диспозитивності господарського судочинства, а аналіз науково-теоретичного підґрунтя даного принципу та практичних основ його прояву є на сьогодні актуальним завданням господарського процесу.

Нашою метою, є висвітлення теоретичних основ принципу диспозитивності господарського судочинства та аналіз практичних основ його застосування у господарському процесі.

Насамперед хочеться звернути увагу, що законодавець ототожнює терміни «принципи» та «засади» судочинства. Тому в даному дослідженні ми також будемо вживати дані поняття як тотожні.

У принципах господарського процесуального права концентруються погляди законодавця на характер та зміст сучасного судочинства по розгляду та вирішенню господарськими судами спорів, віднесених до їх відання.

За твердженням Погребняк С. П. під принципами права на сьогодні слід розуміти систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, вихідних ідей, засад, положень найвищого авторитету, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні певній системі права, і визначають її характер і напрями подальшого розвитку².

Всі принципи права прийнято розподіляти на дві основні групи:

1) До загальноправових належать в основному ті принципи, які закріплені в Конституції України. Це принцип суверенітету і незалежності України, цілісності та недоторканності її території (статті 1 і 2), прин-

---

¹ **Калинюк С.С.**, кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права, УжНУ

² Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Х.: Право, 2008. С. 37.

цип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу, судову (ст. 6), принцип верховенства права (ст. 8), принцип рівності громадян, перед законом (ст. 24), принцип законності (статті 29, 61, 62 і 124).

До загальних принципів усіх галузей права відносять також принцип гуманізму та принцип справедливості права. Певні загальноправові принципи більшою або меншою мірою характерні і для окремих галузей права. До того ж, деякі з них мають своє спеціальне призначення і конкретний зміст у тій чи іншій галузі права. Особливо це стосується принципів законності і справедливості.

2) Щодо спеціальних принципів, то тут кожна галузь права володіє власним арсеналом принципів, які становлять основу функціонування даної галузі відповідно до її предмету та за допомогою притаманних їй методів. Господарське процесуальне право також керується притаманними даній галузі права принципами, що складають базисну основу для її функціонування. Такі принципи передбачені ст. 2 ГПК України.

Принципи господарського судочинства – це його фундаментальні положення, основоположні правові ідеї, які містяться в нормах господарського процесуального законодавства та визначають систему організації господарського суду, його діяльність із метою прийняття законних та обґрунтованих рішень¹.

Як вже нами зазначалося, змінами з ГПК України (його нова редакція) було розширено перелік принципів господарського судочинства. Серед таких принципів є і принцип диспозитивності господарського судочинства.

Так, ст. 14 ГПК України розкриває принцип диспозитивності господарського судочинства. Відповідно до її змісту: « Суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених випадках. Збирання доказів у господарських справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи, в інтересах яких заявлено вимоги, за винятком тих осіб, які не мають процесуальної дієздатності.»²

Більшість дослідників процесуального права вважають, що до змісту принципу диспозитивності входять такі основні елементи: порушення справи в суді; визначення характеру й обсягу позовних вимог і заперечень, можливості їх зміни; розпорядження матеріальними правами й

¹ Балюк І.А. Господарське процесуальне право. К. : КНЕУ, 2008. С. 38.

² Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 11.03.2019).

процесуальними засобами їх захисту (відмова від позову, визнання позову, укладення мирової угоди); порушення апеляційного та касаційного провадження, постановка питання про перегляд рішення за нововиявленими обставинами; вимога примусового виконання судового акта¹.

Принцип диспозитивності акцентує увагу на незалежності та автономії волі учасників господарського судочинства. Підкреслює їх право на захист, яким вони можуть скористатися на власний розсуд, або ж відмовитися від його використання.

Дану тезу поділяє також В.І. Тертишников, який визначає диспозитивність як можливість вільно розпоряджатися своїми суб'єктивними матеріальними і процесуальними правами².

Л.М. Ніколаєнко називає принцип диспозитивності основною засадою, що рухає судочинство, оскільки через принцип диспозитивності особа, яка бере участь у справі, самостійно визначає межі своїх вимог³.

Трактування принципу диспозитивності дозволяє нам наблизити господарське судочинство до приватноправової сфери, що втілює європейські засади щодо відсутності дерективного втручання держави у господарські відносини. Адже, на відміну від радянського арбітражу, де господарський обіг перебував під контролем держави, в сучасній ринковій економіці надзвичайно важливим є надання учасникам процесу повної свободи вибору власної поведінки.

За твердженням Андрушко А.В. принцип диспозитивності – це нормативно-керівна засада процесуального права, яка закріплює вільне, на свій розсуд здійснення та розпорядження юридично заінтересованими особами матеріальними правами щодо предмета спору, процесуальними засобами захисту порушеного або охоронюваного законом інтересу, що спрямовані на розвиток, зміну або припинення розгляду справи в суді в межах дозволених законом й у встановленому процесуальному порядку⁴.

В юридичній літературі існують різні погляди щодо кола суб'єктів – носіїв принципу диспозитивності. Так, Ільющенко Г.В. вважає, що дале-

---

¹ Ільющенко Г.В. Особливості прояву принципу диспозитивності в господарському судочинстві. Вісник Запорізького національного університету. 2015. № 1. С. 153.

² Тертышников В. И. Основы гражданского судопроизводства Украины. Х.: Издатель СПД ФЛ Вапнярчук Н.Н., 2006. С. 23.

³ Ніколаєнко Л.М. Реалізація основних принципів господарського судочинства при перегляді судових актів. Проблеми цивільного та підприємницького права в Україні. 2013. № 1. С. 178.

⁴ Андрушко А.В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України: дис. ... кандидата юрид.наук : 12.00.03. К., 2002. С. 182

ко не всі процесуальні права осіб, які беруть участь у справі, пов'язані з рухом господарського процесу, тобто постають із принципу диспозитивності. Достатньо значна група цих прав постає з інших принципів господарського судочинства, насамперед принципу змагальності. Вільно розпоряджатися можна не лише повноваженнями, пов'язаними з виникненням, зміною та припиненням процесу (принцип диспозитивності), а й повноваженнями, пов'язаними з формуванням і дослідженням доказового матеріалу. Однак розпорядження повноваженнями останньої групи входить у зміст принципу змагальності. Зі сказаного можна зробити висновок, що ініціатива заінтересованих осіб складає головний зміст принципу диспозитивності, а ініціативу органів та осіб, яким законом надано право захищати інтереси інших осіб, слід розглядати як доповнення принципу диспозитивності. Таким чином, вважаємо, що до суб'єктів, на яких поширюється дія принципу диспозитивності, належать особи, які беруть участь у справі та мають до господарського процесу як матеріальну, так і процесуальну зацікавленість, а саме: сторони (позивач і відповідач), треті особи (які заявляють і не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору). Що ж стосується осіб, які беруть участь у справі та мають лише процесуальну зацікавленість, то можливість віднесення їх до числа суб'єктів диспозитивності не можна розглядати поза контекстом конкретного виду їхньої процесуальної активності та загальної ситуації, що має місце в конкретній господарській справі¹.

В той же час не можна не погодитися з думкою Кот О. який стверджує, що елементи присутності принципу диспозитивності вбачаються навіть у певній свободі дії судді при колегіальному вирішенні спору, який у разі його незгоди з рішенням більшості складу колегії суддів, викласти письмово свою думку. Однак, не зважаючи на диспозитивний характер цього положення, законодавець вказує вже на обов'язковість викладення у письмовій формі своєї окремої думки².

Таким чином, бачимо, що господарський процес має диспозитивне начало. Початок та подальший рух справи здійснюється виключно в окреслених Сторонами процесу межах. Суд практично не втручається в сферу пошуку доказової бази, обмежуючись дослідженням лише тих доказів, що подані учасниками судочинства. Останні ж отримують від законодавця повну свободу дії, для вжиття всіх передбачених законом способів та

¹ Ільюченко Г.В. Особливості прояву принципу диспозитивності в господарському судочинстві. Вісник Запорізького національного університету. 2015. № 1. С. 155

² Кот О. Правовий режим постанов суду в господарському процесі. Українське комерційне право. 2011. № 11. С. 38

методів захисту своїх прав. Такий підхід до диспозитивних начал господарського судочинства відповідає європейській орієнтації вітчизняного законодавства, адаптації його норм до міжнародно-правових стандартів здійснення правосуддя, забезпеченні повноти та всебічності розгляду справи і прийняття законного та справедливого рішення по ній.

Сам же принцип диспозитивності є одним з основоположних принципів господарського судочинства, який пронизує всі стадії процесу та забезпечує можливість якнайповнішою мірою реалізації кожним учасником справи своїх гарантованих конституційних прав та захисту охоронюваних зак